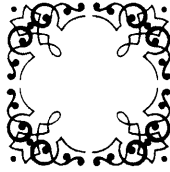

ANUARIO
DE ESTUDIOS
LITERARIOS
GALEGOS

DIRECTOR

Xoán González-Millán

DIRECTORA ADXUNTA

Dolores Vilavedra Fernández

CONSELLO DE REDACCIÓN

Diana Conchado
Xosé M. Dobarro
Ramiro Fonte
Helena González
Kathleen March
Camino Noia
Xosé R. Pena
Claudio Rodríguez-Fer
Joaquim Ventura
Damián Villalaín

CONSELLO ASESOR

Xesús Alonso Montero (Univ. de Santiago)
Ivo Castro (Univ. de Lisboa)
Itamar Even-Zohar (Univ. Tel-Aviv)
Anna Ferrari (Univ. de Roma)
Claude H. Poullain (Univ. de Nice)
Antón Risco (Univ. de Laval-Québec)
John Rutherford (Univ. de Oxford)
Giuseppe Tavani (Univ. de Roma)
Pilar Vázquez Cuesta (Univ. de Santiago)

DESEÑO

F. Mantecón

Índice xeral

I. ESTUDIOS

- O vaso quebrado. Imaxes da identidade na poesía de Rosalía de Castro. Javier Gómez Montero..... 11
- Rompente, “poderosa pomada”. Helena González Fernández 47
- No cincuentenario de *Cómaros verdes* (1947-1997). Luciano Rodríguez..... 85

II. COMUNICACIÓNS

- Presencia dos *Seis poemas galegos* de García Lorca na poesía galega. Xesús Alonso Montero..... 115
- A luz da rosa negra. Eróticas de Claudio Rodríguez Fer. Olga Novo... 131
- Algunhas reflexións arredor da conformación dunha literatura periférica. Xosé Ramón Pena..... 145
- Textos metaliterarios nas letras galegas no período 1920-1955. Elisa Río Conde..... 161

III. PANORÁMICAS

- O ensaio. Ramiro Fonte..... 175
- Unha literatura xuvenil en vías de consolidación. Xosé A. Neira Cruz / Xosé Victorio Nogueira Barcia..... 179
- Publicacións sobre literatura medieval galega en 1997. Xosé Bieito Arias Freixedo / Xosé María Gómez Clemente..... 187

- A narrativa galega, na procura de novos camiños. *Dolores Vilavedra*. 195
- De poesía e de poetas no cincuenta aniversario de *Cómaros verdes*. *Helena González Fernández*..... 203
- Sen présa, sen pausa... camiño de ningures. *Manuel F. Vieites*..... 211
- Tradución literaria no ano 1997: unha necesaria e dubidosa consolidación. *Gonzalo Constenla Bergueiro*..... 217

IV. LIBROS

- **Iris Cochón**. *O neotrobadorismo*. Teresa López 229
- **Xosé Fernández Castro**. *Teoría e técnica teatral*. Manuel F. Vieites 236
- **Rexina R. Vega**. *Teatro galego 1915-1931*. Laura Tato Fontaíña ... 239
- **Joaquim Ventura**. *A narrativa de Castelao*. Manuel Rosales 244
- **María Teresa Bermúdez Montes**. *Calzados Lola*. Suso de Toro .. 251
- **Ana Belén Fortes**. *Os ollos da sentinela*. Xesús Manuel Valcárcel. 254
- **Silvia Gaspar**. *Manancial*. Xavier Manteiga 260
- **M. C. Ríos Panisse**. *O libro dos amigos*. Ramón Otero Pedrayo.... 263
- **Carlos L. Bernárdez**. *Para saír do século. Nova proposta poética*. Luciano Rodríguez e Teresa Seara (eds.) 267
- **Ignacio Chao**. *O cazador de libros*. Ramiro Fonte..... 269
- **Carlos Pérez Varela**. *Afásia*. Xavier Cordal Fustes..... 272
- **Andrés Pociña**. *Desmemoriado río*. Pura Vázquez..... 275
- **Teresa Seara**. *Humidosas*. Emma Couceiro..... 279
- **Miro Villar**. *Momentum (Circungrafía)*. Arturo Casas..... 282

V. COMPENDIO BIBLIOGRÁFICO ANUAL

1. Bibliografías 289
2. Dicionarios 289
3. Anuarios 290
4. Antoloxías 290
5. Obras de creación 292
6. Reedicións de obras importantes anteriores a 1997 298
7. Traducións..... 299
8. Historia e crítica..... 303
9. Teses..... 323
10. Publicacións periódicas..... 324

O vaso quebrado. Imaxes da identidade na poesía de Rosalía de Castro

Javier Gómez-Montero

Proponse unha lectura hermenéutica de Cantares gallegos, Follas novas e, parcialmente, En las orillas del Sar, que se centra na análise da constitución do suxeito e as súas figuras estéticas na poesía rosaliana. O problema da identidade, primeiramente, preséntase tanto a nivel individual como colectivo, cifrándose basicamente no tema da orixe; o “ben perdido” supón na lírica de Rosalía un segundo complexo figurativo no que se vai perfilando a constitución agonal do suxeito, abertamente manifesta ó interpretar a mitoloxía das sombras como figura da alteridade. Tamén o acto mesmo da escritura concíbese agonalmente e así o reflicte tamén a representación. Por último, a descrición das imaxes da identidade permite superar a distinción entre unha poesía “obxectiva” e outra “subxectiva” e, ó mesmo tempo, situar historicamente a escritura rosaliana no contexto dunha poesía moderna que, desde o romanticismo, se xenera a partir da crise da representación.

I. MODERNIDADE, CRISE DA REPRESENTACIÓN E DISEMINACIÓN DO DISCURSO POÉTICO

A historiografía literaria convencional adoita cifrar, para as literaturas hispánicas, a xénese da lírica moderna no “intimismo” de G. A. Bécquer e de Rosalía de Castro que, daquela, significarían o punto de partida dun proceso lineal (artellado mediante dispositivos de ruptura, continuidade ou cambio, fractura...) no que se sucederían grupos, xeracións, escolas, movementos, etc. “Modernidade”, xa que logo, equivalería a unha sensibilidade afin ás obsesións afectivas do século actual—ou a unhas actitudes ante a realidade nel dominantes— e á prevalencia de estratexias expresivas máis concordantes coas prácticas retóricas da poesía contemporánea que, por exemplo, coas do *romanticismo exaltado*. Tales formas de categorización e periodización históricas dunha literatura nacional parten, sen dúbida, de presupostos establecidos por unha tradición crítica, inaugurada polo positivismo decimonónico, e que aínda hoxe parece perpetuarse en discursos historicistas que, con tales categorías, períodos e xeracións, anquilosan a tradición literaria en bloques monolíticos e de validez exclusiva nunha literatura nacional determinada. Así o pon de manifesto, por exemplo, o incuestionado proxecto de G. Siebenmann (1965) de acoplar a evolución estilística da poesía española desde Bécquer e Rosalía ata a Guerra Civil ás elementais liñas que segundo H. Friedrich (1981 [1956]) estruturan a lírica da modernidade, modelo este que, non embargante e á súa vez H. R. Jauß (1989) corrixiu e mesmo dilatou introducindo o “proceso histórico” da modernidade literaria (de Rousseau a Apollinaire e as vangardas) no marco máis amplo dunha estética da modernidade. Non en tanto, axiña cuestionou P. de Man en *Blindness and insight* cun talante polémico os novos postulados de

H. R. Jauß¹, cualificándoos de historicistas. En suma, todo concepto de *lírica moderna* ou *da modernidade* que parta da noción de *intimismo* resulta sumamente problemático como se pode observar no feito de que, por exemplo, a estrutura da sensibilidade, os paradigmas de experiencia plasmados nas *Rimas* ou na poesía de Rosalía a penas participan nos trazos básicos que M. Hamburger (1985 [1969]) sinala ó describir algunhas coordenadas semánticas e expresivas da lírica posterior a Baudelaire.

Outro tanto cabería observar se, no caso de Rosalía, se esbozase a xenealoxía dun discurso, aparentemente incontestado, que defende a evolución da súa poesía desde a obxectividade ata a subxectividade alcanzando, finalmente, a expresión de preocupacións metafísicas ou transcendentais. Desde os finos ensaios de R. Carballo Calero (1981 [1962]: 180, 182), que supuxeron un fito nos estudos rosalianos, véñse sostendo ese desenvolvemento desde unha “poesía ouxeitiva, poesía do pobo”, ata os “poemas suxeitivos, que espresan sentimentos persoás da autora”. K. K. Kulp radicalizou esa posición acoutando os límites cronolóxicos desa evolución (1968: 133-35, 120) e tamén M. Mayoral (1974) alicerzouna na súa xa clásica monografía. E aínda o excelente estudo de Catherine Davies, pioneiro na súa amplitude, reseña en *Follas novas* a “transición entre unha poesía de orientación social a outra persoal, [...] entre a obxectividade e a subxectividade” así como un “virar do obxectivo cara ó introspectivo, da colectividade ó individuo” e, finalmente, desde “o subxectivo ó metafísico” (1987: 275, 353, 231).

En ambos os dous tópicos críticos —*intimismo* e evolución *obxectividade / subxectividade*— asoma o interese polos paradigmas temáticos dominantes ó longo da obra de Rosalía e o intento de axustalos ás súas correspondentes modalidades líricas (observación da realidade galega, introspección do eu, reflexión existencial-ontolóxica, etc.). Non obstante, esa *opinio communis* resulta obsoleta se, con enfoque hermenéutico, a análise literaria se centra na representación da subxectividade, é dicir, se o discurso crítico se propón describir as figuras estéticas da constitución do suxeito *en* e *mediante* a linguaxe desde *Cantares gallegos* ata *En las orillas del Sar*. En tal caso, toda a lírica rosaliana constitúe unha expresión estética da subxectividade e, neste senso, a escritura rosaliana forxa unhas imaxes da identidade que se adscriben a unha tradición literaria moderna debedora do pensamento e a estética inaugurados co protorromanticismo e ancorada na concepción dun suxeito autónomo, soberano, pero consciente dos límites do coñecemento e da súa representación. É a escisión entre o home e mais o mundo, entre o eu e a natureza, a orixe, a sociedade e a linguaxe; é aquela *Entzweiung* que Hegel, ó historizar o romanticismo nos seus *Vorlesungen über die Ästhetik* (1835-38), considerou o momento fundacional da sensibilidade moderna e na que, xa en 1966, M. Foucault en *Les mots et les choses* (remíndose implicitamente a M. Heidegger) tamén se baseou para definir a figura epistemolóxica do home moderno.

A filosofía da linguaxe a partir de Herder, o seu concepto de nación, a poética de A. W. Schlegel, as novas mitoloxías propugnadas por F. Schlegel, a doutrina da inmigración de Cloridge, o concepto poético transcendental de F. Hölderlin e o visionario de W. Blake... en suma, a poetoloxía protorromántica acoutou un paradigma de representación fundamentado na inefabilidade da experiencia e na insuficiencia da linguaxe poética que supuxo unha ruptura coa representación clásica e que suscitou, asemade, unha crónica crise de representación que continúa sendo unha obsesión na filosofía, arte e literatura actuais. Hölderlin retivo esa aporía en “Als ich ein Knabe war” de 1798 (“Cando eu era un cativo”): “Ich verstand die

Stille des Aethers / der Menschen Worte verstand ich nie" ("Do éter entendía o silencio / mais nunca as verbas do home") (1989). Esa radical dificultade, intrínseca ó acto poético mesmo, define o discurso poético da modernidade e alenta unha tradición lírica en Occidente bosquexada por Octavio Paz en *Los hijos del limo* (baseado en cursos dictados en 1972) excluindo, sen embargo, autores hispánicos do século XIX. Convén reter que tal "tradición da ruptura" incide particularmente na crítica da linguaxe poética e pode, así mesmo, documentarse nas letras peninsulares mesmo antes da recepción de Mallarmé na obra de Juan R. Jiménez, por exemplo, na dialéctica superación do eu prometeico na obra serodia de Espronceda, na autopercepción do suxeito como desexo nas *Rimas*, nas múltiples máscaras coas que se disfrazan un eu proteico nas *Claves líricas* de Valle-Inclán, na reduplicación perspectiva dunha identidade que non cesa de reflectirse a si mesma en A. Machado e, ¿como non?, na autofiguración agonal do suxeito na lírica de Rosalía (Gómez-Montero: 1998).

Todas estas variantes figurativas da identidade posúen unha entidade estética e presupoñen a dificultade da representación, a insuficiencia da linguaxe poética. O enfoque proposto non pretende, en absoluto, remodelar a historia literaria sobre o palimpsesto das formacións epistemolóxicas esbozadas por M. Foucault, posto que a sucesión cronolóxica dos cinco autores apuntados non implica ningunha necesidade de desenvolvemento histórico. E as reflexións que abrían este estudio evidenciaban xa o arriscado que resulta aventurar un modelo que aspire a definir satisfactoriamente os elementos constitutivos da poesía moderna en canto discurso histórico. Non obstante, a subxectividade, como categoría hermenéutica, axuda a perfilar un marco teórico sólido e flexible que dá cabida a postulados poetolóxicos que determinan as bases dunha representación poética da que é debedor o discurso poético dos cinco autores citados e, tamén en diversa medida, outros autores do século XX (Gómez-Montero: 1998a, 1994, 1996). Nesa perspectiva insírese tamén a lírica de Rosalía. E enténdase *representación* nestas páxinas non só en canto forma sensible do coñecemento abstracto senón, sobre todo, en canto sistema de signos que conforma toda expresión artística e, daquela, eminentemente como figura semiótica. Así, a entidade semiótica da representación poética constitúe un presuposto básico para definir as figuras estéticas da subxectividade que se artellan na lírica de Rosalía como garantes dunha identidade que se constrúe a si mesma no discurso poético e que, á súa vez, paulatinamente vai erosionando un acedo proceso de desintegración.

Na lírica de madurez de Rosalía, a representación abrangue tanto a auscultación da propia consciencia como a reflexión sobre o acto poético en si. De aí deriva un discurso gradual e progresivamente alicerzado na insuficiencia da linguaxe e na inefabilidade da experiencia que, especificamente, definen a *tradición poética moderna*. Se en *Cantares gallegos* parece aínda prevalecer a voz do poeta *inxenuo e sentimental*, categorizado por F. Schiller en *Über naive und sentimentalische Dichtung* (1800), axiña se abre camiño unha escritura que recolle os presupostos anteriormente aludidos. Máis aínda, o cosmos poético de *Cantares gallegos* servirá de referente implícito ás obras posteriores na medida en que a representación, ulteriormente, se xerará sobre a base daqueles temas e figuracións, aínda que os seus alicerces experimentasen xa unha violenta sacudida que provocará un radical descentramento do discurso poético. Neste senso, *Follas novas* iníciase cun conxunto de poemas que aportan consideracións poetolóxicas moi significativas: